

แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษา
ในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา:
กรณีศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา*

Guidelines for the Development of Democracy Based on Buddhist Principles
in Secondary Schools under the Office of the Secondary Education Service Area,
Phra Nakhon Si Ayutthaya Province: A Case Study of Secondary Schools
in Phra Nakhon Si Ayutthaya

พลวัฒน์ ชุ่มสุข และ ลลดาภัทร หมั่นกลาง

Pholwat ChoomSook, Laladaphat Manklang

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Social Sciences, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: polwat2503@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เป็นการวิจัยแบบผสานวิธีที่ศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา 4 แห่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยและองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม รวมถึงนำเสนอแนวทางการพัฒนาวิถีชีวิตประชาธิปไตย

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นนักเรียนหญิง อายุเฉลี่ย 15.52 ปี กำลังศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 และอาศัยอยู่กับบิดามารดา โดยปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประชาธิปไตยทั้งด้านการรับรู้ ความเข้าใจ และทัศนคติ อยู่ในระดับมาก องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม ประกอบด้วย 3 ด้านหลัก คือ ด้านศีล เน้นการเคารพความคิดเห็นที่แตกต่าง ผ่านกิจกรรมเช่น การเลือกตั้งสภานักเรียนและงานจิตอาสา ด้านสมาธิ มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจผ่านการฝึกสมาธิ การสะท้อนคิด และการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญ ด้านปัญญา ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล โดยใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีในการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้. แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม มุ่งเน้นการสร้างประสบการณ์ตรง ผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น การเลือกตั้งสภานักเรียน การแสดงความคิดเห็น และการทำโครงการจิตอาสา (ศีล) พัฒนาจิตใจและสติปัญญาผ่านการฝึกสมาธิ การสะท้อนคิด และการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญ (สมาธิ) ใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่น่าสนใจ เช่น แพลตฟอร์มประชาธิปไตยดิจิทัล และการใช้เทคโนโลยีในการจำลองสถานการณ์ (ปัญญา)

คำสำคัญ: พัฒนาประชาธิปไตย; หลักพุทธธรรม; โรงเรียนมัธยมศึกษา

ABSTRACT

The research on “Guidelines for Democratic Development Based on Buddhist Principles in Secondary Schools in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province” is a mixed-method study conducted in 4 secondary schools. The objectives were to study factors and key components in democratic development according to Buddhist principles and to propose guidelines for developing a democratic way of life.

The research found that the majority of respondents were female students with an average age of 15.52 years, studying in grade 11 and living with their parents. Factors related to democratic development in terms of perception, understanding, and attitude were at high levels. The key components of democratic development based on Buddhist principles consist of three main aspects. Moral Conduct: Emphasizes respect for different opinions through activities such as student council elections and volunteer projects. Mental Development: Focuses on mental development through meditation practice, reflection, and studying biographies of important figures. Wisdom: Promotes rational and analytical thinking using innovation and technology to create learning experiences. The approach to democratic development based on Buddhist principles focus on creating direct experiences through various activities such as student council elections, opinion expression, and volunteer projects (Moral Conduct); developing mind and intellect through meditation, reflection, and studying biographies of important figures (Mental Development); and using innovation and technology to create engaging learning experiences, such as digital democracy platforms and simulation technology (Wisdom).

Keywords: Democratic Development; Buddhist Principles; Secondary Schools

บทนำ

การพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ยังคงเผชิญหน้ากับความท้าทายเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีความพยายามในการวางรากฐานผ่านบทบัญญัติรัฐธรรมนูญและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพลเมืองมากกว่า 9 ทศวรรษ แต่ปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่แบ่งขั้วอย่างรุนแรง (Political Polarization) และความไร้เสถียรภาพที่เกิดจากการรัฐประหารเป็นระยะ ยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการลงหลักปักฐานของระบอบประชาธิปไตย (สมบัติ จันทรวงศ์, 2562) สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่ลึกซึ้งกว่ามิติเชิงสถาบัน แต่หยั่งรากอยู่ในวัฒนธรรมทางการเมืองและคุณลักษณะของพลเมือง ซึ่งเป็นโจทย์สำคัญที่การศึกษาด้านประชาธิปไตยแบบดั้งเดิมยังไม่สามารถตอบสนองได้อย่างเต็มศักยภาพ

แม้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยในหลายฉบับจะบัญญัติให้รัฐมีพันธกิจในการเสริมสร้างการศึกษาด้านประชาธิปไตย แต่แนวทางที่ผ่านมามักมุ่งเน้นการถ่ายทอดความรู้เชิงสถาบัน (Institutional Knowledge) เช่น โครงสร้างการปกครอง กระบวนการเลือกตั้ง และสิทธิหน้าที่ตามกฎหมาย มากกว่าการบ่มเพาะคุณลักษณะภายในที่จำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลาย (ภัทรพล พรหมนิม, 2564) ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจคือ แม้ระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนจะเพิ่มสูงขึ้น แต่กลับไม่ได้นำไปสู่การลดลงของความขัดแย้งหรือการสร้างฉันทามติร่วมกันในสังคม ตรงกันข้าม กลับกลายเป็นปัจจัยที่ทวี

ความรุนแรงของความขัดแย้ง (Ake-anong Longsomboon, 2020) ข้อเท็จจริงนี้ชี้ให้เห็นถึงช่องว่างสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยที่ผ่านมา นั่นคือการขาดการพัฒนา “สมรรถนะเชิงอารมณ์และสังคม” (Social-Emotional Competence) ของพลเมือง ซึ่งเป็นทักษะในการรับฟังอย่างลึกซึ้ง การจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธี และการมีความเห็นอกเห็นใจต่อผู้ที่มีความคิดต่าง

เพื่อตอบสนองต่อความท้าทายดังกล่าว การทบทวนแนวทางการสร้างพลเมืองประชาธิปไตยโดยหันกลับมาให้ความสำคัญกับมิติทางคุณธรรมและจริยธรรมจึงเป็นทางออกที่มีศักยภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมไทย การบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการพัฒนาประชาธิปไตยในสถานศึกษาจึงเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับรากฐานทางวัฒนธรรมและมีศักยภาพสูงในการบ่มเพาะพลเมืองที่สมบูรณ์ทั้งความรู้และคุณธรรม สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) ได้ตระหนักถึงความสำคัญนี้และกำหนดหลักการพัฒนาผู้เรียน 3 ประการ ได้แก่ คารวธรรม (การเคารพซึ่งกันและกัน) ปัญญาธรรม (การใช้เหตุผลและสติปัญญา) และ สามัคคีธรรม (การร่วมมือเพื่อส่วนรวม) (ศรีรัฐ โกวงศ์, 2565) ยิ่งไปกว่านั้น การนำหลัก พรหมวิหาร 4 ซึ่งประกอบด้วย เมตตา (ความปรารถนาดี) กรุณา (ความสงสารคิดจะช่วยเหลือ) มุทิตา (ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) และ อุเบกขา (การวางใจเป็นกลางอย่างมีปัญญา) มาประยุกต์ใช้ จะสามารถเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความเห็นอกเห็นใจ (Empathy) และลดอคติทางการเมือง ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย (พระพรหมคุณาภรณ์ [ป. อ. ปยุตฺโต], 2561)

อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อสร้างพลเมืองประชาธิปไตยจะมีศักยภาพสูง แต่ยังคงมีช่องว่างทางความรู้ที่สำคัญซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการขาดงานวิจัยเชิงประจักษ์ที่สำรวจอย่างลึกซึ้งถึงองค์ประกอบและแนวปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษาไทย งานวิจัยนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองต่อช่องว่างดังกล่าว โดยมุ่งศึกษาปัจจัยและองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม พร้อมทั้งนำเสนอแนวทางการพัฒนาวิถีชีวิตประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษาในประเทศไทย เพื่อสร้างองค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การพัฒนาพลเมืองให้มีวุฒิภาวะทางประชาธิปไตยและสามารถธำรงรักษาสังคมประชาธิปไตยให้มีความสมดุลและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการพัฒนาประชาธิปไตยของนักเรียนในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาวิถีชีวิตประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive Research) ที่ประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยบูรณาการการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่รอบด้านและลึกซึ้ง สามารถตอบวัตถุประสงค์การวิจัยได้อย่างครอบคลุม โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

1. การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ดำเนินการเพื่อศึกษาระดับความคิดเห็นและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมของนักเรียน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ประชากรที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ คือ นักเรียนระดับมัธยมศึกษาจำนวน 4 โรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งสิ้น 7,105 คน

กลุ่มตัวอย่าง กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของ Yamane (1967) ที่ระดับความเชื่อมั่น 91% (ความคลาดเคลื่อน 0.09) ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง 122 คน อย่างไรก็ตาม เพื่อป้องกันความคลาดเคลื่อนจากการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้เพิ่มขนาดกลุ่มตัวอย่างเป็น 132 คน และใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นตามสัดส่วนที่ไม่เท่ากัน (Disproportionate Stratified Random Sampling) โดยกำหนดโควตาจากแต่ละโรงเรียน แล้วใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) เพื่อคัดเลือกนักเรียนเข้าร่วมการวิจัย

1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถาม (Questionnaire) ซึ่งพัฒนาขึ้นโดยผู้วิจัยแบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล (แบบเลือกตอบ)

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นต่อการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม (มาตรวัดประเมินค่า 5 ระดับ)

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะ (คำถามปลายเปิด)

1.3 การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ เครื่องมือผ่านการตรวจสอบคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 4 ท่าน เพื่อหาความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ได้ค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) เท่ากับ 0.71 จากนั้นนำไปทดลองใช้ (Try-out) กับกลุ่มที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน และหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ด้วยวิธีของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) ได้ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามทั้งฉบับเท่ากับ 0.9841 ซึ่งแสดงว่าเครื่องมือมีความน่าเชื่อถือในระดับสูงมาก

1.4 การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติ โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ดำเนินการเพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยเชิงลึกจากมุมมองของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง

2.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้บริหารโรงเรียน (ผู้อำนวยการ รองผู้อำนวยการ) ครู และผู้ปกครองนักเรียน ที่มีประสบการณ์และความเข้าใจในบริบทของโรงเรียน รวมทั้งสิ้น 12 ราย

2.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) ที่มีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิด ซึ่งออกแบบมาเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย และผ่านการตรวจสอบความเที่ยงตรงจากผู้ทรงคุณวุฒิเช่นเดียวกัน

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการติดต่อประสานงานและเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาถอดเทป จัดหมวดหมู่ ตีความ และสังเคราะห์ประเด็นสำคัญเพื่อนำเสนอในรูปแบบความเรียงประกอบการอภิปรายผลต่อไป

ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กรณีศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน 132 คน ส่วนใหญ่ เป็นนักเรียนหญิง (ร้อยละ 55.73) มีอายุเฉลี่ย 15.52 ปี ส่วนใหญ่ศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 5 (ร้อยละ 37.12) อาศัยอยู่กับบิดามารดามากที่สุด (ร้อยละ 51.52) และมีจำนวนสมาชิกในครอบครัว 2-5 คน มากที่สุด (ร้อยละ 72.72)

2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการพัฒนาประชาธิปไตยของนักเรียนในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา พบว่า ด้านการรับรู้ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย 3.78) โดยปัจจัยที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือการรณรงค์ให้นักเรียนประพฤติตนเป็นพลเมืองดี ซึ่งช่วยให้นักเรียนรับรู้ถึงความสำคัญของกติกาและระเบียบในระบอบประชาธิปไตย (ค่าเฉลี่ย 3.96) ด้านความเข้าใจ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย 3.91) ปัจจัยที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือการฝึกให้นักเรียนได้แสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และเคารพในความแตกต่าง (ค่าเฉลี่ย 4.17) ด้านทัศนคติ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย 3.94) ปัจจัยที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือการจัดกิจกรรมให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ เช่น การตั้งกฎระเบียบของห้องเรียน การวางแผนกิจกรรม (ค่าเฉลี่ย 4.02) ซึ่งช่วยปลูกฝังค่านิยมประชาธิปไตย

3. องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา พบว่า การพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนประกอบด้วย 3 ด้านหลักอยู่ในระดับมาก ได้แก่ ด้านศีล (พฤติกรรม) มีค่าเฉลี่ย 3.99 โดยประเด็นที่ได้รับการประเมินสูงสุดคือ การแสดงความเคารพต่อเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่าง (ค่าเฉลี่ย 4.05) ด้านสมาธิ (การฝึกจิตใจ) มีค่าเฉลี่ย 3.86 โดยประเด็นที่ได้รับการประเมินสูงสุดคือ การฝึกสมาธิช่วยให้นักเรียนตระหนักรู้และเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตนเองและผู้อื่น (ค่าเฉลี่ย 3.92) ด้านปัญญา (การเสริมสร้างปัญญา) มีค่าเฉลี่ย 3.99 โดยประเด็นที่ได้รับการประเมินสูงสุดคือ การฝึกให้นักเรียนมีความคิดวิเคราะห์ วิจัยอย่างมีเหตุผล (ค่าเฉลี่ย 4.01) สำหรับแนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม มีค่าเฉลี่ย 3.87 โดยประเด็นที่ได้รับการประเมินสูงสุดคือ การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงออกถึงเสรีภาพทางความคิดอย่างสร้างสรรค์ภายใต้กรอบของศีลธรรม (ค่าเฉลี่ย 3.99)

4. ความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรม

แนวทางการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนตามหลักพุทธธรรม โดยแบ่งเป็น 3 ด้านหลัก คือ ด้านศีล (พฤติกรรม) ด้านสมาธิ (การฝึกจิตใจ) และด้านปัญญา (การเสริมสร้างปัญญา) พบว่า ในด้านศีล มุ่งเน้นการสร้างประสบการณ์ตรงผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น การจัดการเลือกตั้งสภานักเรียน การจัดเวทีแสดงความคิดเห็น และการทำโครงการจิตอาสา กิจกรรมเหล่านี้ช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้และฝึกฝนทักษะที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย เช่น การมีส่วนร่วม การแสดงความคิดเห็น และการรับผิดชอบต่อสังคม ด้านสมาธิ มุ่งพัฒนาจิตใจและสติปัญญา ผ่านกิจกรรมเช่น การฝึกสมาธิในชีวิตประจำวัน การสะท้อนคิด และการศึกษาชีวประวัติบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย กิจกรรมเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในคุณค่าของประชาธิปไตยและการใช้สติในการตัดสินใจ ส่วนด้านปัญญา เน้นการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่น่าสนใจ เช่น การพัฒนาแพลตฟอร์มประชาธิปไตยดิจิทัล การใช้เทคโนโลยีในการจำลองสถานการณ์ และการจัดโครงการที่ให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาชุมชน

5. แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษา

แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษา ควรเน้นการใช้เทคโนโลยี และนวัตกรรมเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนและปรับปรุงกระบวนการประชาธิปไตยให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ผลการวิจัยพบว่าสื่อสังคมออนไลน์มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนประชาธิปไตยในปัจจุบัน โดยเป็นเวทีสำหรับการแสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง และสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด จำเป็นต้องส่งเสริมการรู้เท่าทันสื่อ การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ และการสร้างพื้นที่ปลอดภัยสำหรับการแสดงความคิดเห็น

นอกจากนี้ การวิจัยยังเสนอแนวคิดและนวัตกรรมสำหรับการพัฒนาประชาธิปไตยในอนาคต ได้แก่ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเชิงดิจิทัล การกระจายอำนาจผ่านเทคโนโลยี การสร้างเครือข่ายประชาธิปไตยข้ามพรมแดน การส่งเสริมประชาธิปไตยเชิงสร้างสรรค์ผ่านเทคโนโลยี VR และ AR และการพัฒนาระบบนิเวศประชาธิปไตยแบบบูรณาการ ผลการวิจัยยังเน้นย้ำความสำคัญของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านดิจิทัลที่ทั่วถึง การให้การศึกษาด้านดิจิทัลแก่ประชาชน และการสร้างระบบสนับสนุนที่เหมาะสม เพื่อให้การพัฒนาประชาธิปไตยในยุคดิจิทัลเป็นไปอย่างเท่าเทียมและครอบคลุมทุกภาคส่วนของสังคม

สรุปและอภิปรายผล

ผลการวิจัยครั้งนี้ได้ให้ภาพที่ชัดเจนเกี่ยวกับปัจจัย องค์ประกอบ และแนวทางในการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนมัธยมศึกษาผ่านมิติของหลักพุทธธรรม ซึ่งสามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์การวิจัยได้ดังต่อไปนี้

1. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการพัฒนาประชาธิปไตยของนักเรียนในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่านักเรียนมีความคิดเห็นต่อปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมประชาธิปไตยในภาพรวมอยู่ในระดับมากในทุกด้าน ทั้งด้านการรับรู้ ($\bar{X}$ = 3.78) ความเข้าใจ ($\bar{X}$ = 3.91) ทศนคติ ($\bar{X}$ = 3.94) และด้านประชาธิปไตยในโรงเรียน ($\bar{X}$ = 3.98) ประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือปัจจัยที่ได้รับคะแนนเฉลี่ยสูงสุดในแต่ละด้าน ได้แก่ การฝึกให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผลและเคารพความแตกต่าง (ด้านความเข้าใจ, $\bar{X}$ = 4.17) และ การที่ครูและนักเรียนมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รับฟังกันอย่างมีเหตุผล (ด้านประชาธิปไตยในโรงเรียน, $\bar{X}$ = 4.16)

ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นว่านักเรียนมีได้มองประชาธิปไตยเป็นเพียงเรื่องของโครงสร้างหรือการเลือกตั้ง แต่ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับ กระบวนการสื่อสารอย่างสันติ (Peaceful Communication) และการสร้างวัฒนธรรมแห่งการรับฟัง (Culture of Listening) ในพื้นที่โรงเรียน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของวิถีประชาธิปไตย การที่นักเรียนให้คุณค่ากับการแสดงออกอย่างมีเหตุผลและการเคารพความเห็นต่าง แสดงให้เห็นถึงวุฒิภาวะและความพร้อมในการเป็นพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย สอดคล้องกับงานวิจัยของ วีรวรรณ วงศ์ปิ่น (2563) ที่พบว่าการจัดบรรยากาศในชั้นเรียนที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้อภิปรายแลกเปลี่ยนเรียนรู้และยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียน นอกจากนี้ การที่ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ($\bar{X}$ = 4.02) และการมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎระเบียบ ($\bar{X}$ = 3.98) ได้รับคะแนนสูง ยังเป็นการยืนยันแนวคิด การเรียนรู้โดยการลงมือทำ (Learning by Doing) ว่าเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการปลูกฝังประชาธิปไตย นักเรียนจะเข้าใจและเห็นคุณค่าของประชาธิปไตยได้ดีที่สุดเมื่อพวกเขาได้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการนั้นด้วยตนเอง (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2562)

2. องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา

ผลการวิจัยได้วิเคราะห์องค์ประกอบตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา พบว่าทุกองค์ประกอบอยู่ในระดับมาก และมีข้อค้นพบที่น่าสนใจ คือ

2.1 ด้านศีล (พฤติกรรม) ประเด็นที่ได้คะแนนสูงสุดคือ “การแสดงความเคารพต่อเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่าง” ($\bar{X} = 4.05$) ซึ่งให้นิพจน์ว่านักเรียนสามารถเชื่อมโยงหลักศีลธรรมพื้นฐานไปสู่การเคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ซึ่งเป็นคุณค่าพื้นฐานของประชาธิปไตย

2.2 ด้านสมาธิ (การฝึกจิตใจ) ประเด็นสูงสุดคือ “การฝึกสมาธิช่วยให้นักเรียนตระหนักรู้และเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตนเองและผู้อื่น” ($\bar{X} = 3.92$) แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของสมาธิในการพัฒนา ความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Intelligence) และความเข้าใจผู้อื่น (Empathy) ซึ่งเป็นทักษะที่จำเป็นอย่างยิ่งในการลดความขัดแย้งและอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลาย

2.3 ด้านปัญญา (การเสริมสร้างปัญญา) ประเด็นสูงสุดคือ “การฝึกให้นักเรียนมีความคิดวิเคราะห์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล” ($\bar{X} = 4.01$) ตอกย้ำความสำคัญของการพัฒนาทักษะการคิดขั้นสูง (Higher-Order Thinking Skills) ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการเป็นพลเมืองที่เท่าทันข้อมูลข่าวสารและสามารถตัดสินใจได้อย่างมีวิจารณญาณ

ข้อค้นพบนี้ได้แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับคุณค่าประชาธิปไตยได้อย่างเป็นรูปธรรมและมีความหมายอย่างยิ่ง งานวิจัยนี้ได้ขยายความเข้าใจว่า ศีล ไม่ใช่แค่ข้อห้าม แต่คือการเคารพในสิทธิและศักดิ์ศรีของผู้อื่น สมาธิ ไม่ใช่แค่การทำให้สงบ แต่คือเครื่องมือสร้างความเข้าใจและลดอคติ และปัญญา ไม่ใช่แค่ความรู้ทางโลก แต่คือความสามารถในการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผลและรอบด้าน (โยนิโสมนสิการ) ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นคุณลักษณะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย (Active Citizen) ที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) (2561) ที่เน้นย้ำว่าการศึกษาที่สมบูรณ์ตามแนวพุทธต้องพัฒนาทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาไปพร้อมกัน เพื่อสร้างมนุษย์ที่สมบูรณ์ซึ่งสามารถยังประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคมได้

3. แนวทางการพัฒนาวิถีชีวิตประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา

ผลการวิจัยซึ่งได้แนวทางที่หลากหลายและทันสมัย โดยมีจุดร่วมที่สำคัญคือ การสร้างประสบการณ์ตรง (Direct Experience) และการบูรณาการ (Integration) ทั้งในและนอกห้องเรียน ประเด็นที่โดดเด่นจากข้อเสนอแนะต่าง ๆ ได้แก่

3.1 การใช้เทคโนโลยีดิจิทัล มีการเสนอให้สร้างแอปพลิเคชันหรือเกมจำลองกระบวนการประชาธิปไตย การใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และที่สำคัญคือ การสอนทักษะการรู้เท่าทันสื่อ (Media Literacy) เพื่อรับมือกับข่าวปลอม

3.2 การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ เช่น การจัดตั้ง “สภานักเรียนธรรมาภิบาล” ที่ใช้หลักอภิธานธรรม 7 โครงการ “จิตอาสาพัฒนาชุมชน” ที่ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 และการจัดกิจกรรมโต้วาทีในประเด็นทางสังคม

3.3 การสร้างวัฒนธรรมองค์กร การสร้าง “ห้องเรียนประชาธิปไตย” และ “เวทีประชาคม” เพื่อเป็นพื้นที่ปลอดภัยในการแสดงความคิดเห็น และการที่ผู้บริหารและครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดี (Role Model) ในการปฏิบัติตามวิถีประชาธิปไตย

แนวทางที่นำเสนอสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่า การพัฒนาประชาธิปไตยต้องเป็นกระบวนการที่ฝังลึกอยู่ในทุกมิติของชีวิตในโรงเรียน ไม่ใช่เป็นเพียงรายวิชาหนึ่ง การเน้นย้ำเรื่อง “พลเมืองดิจิทัล” (Digital Citizenship) และการรู้เท่าทันสื่อเป็นประเด็นที่ทันต่อสถานการณ์โลกปัจจุบันอย่างยิ่ง ซึ่ง

สอดคล้องกับ กรอบสมรรถนะผู้เรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่กำหนดให้ “การเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง” เป็นหนึ่งในสมรรถนะหลักที่ต้องพัฒนา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2565) การเสนอให้ใช้หลักพุทธธรรมที่เฉพาะเจาะจง เช่น อปริหานิยธรรม 7 กับการบริหารสถานักเรียน หรือสังคหวัตถุ 4 กับโครงการจิตอาสา นับเป็นนวัตกรรมจัดการเรียนรู้ที่สร้างสรรค์และมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่แข็งแกร่ง ทำให้ประชาธิปไตยเป็นเรื่องที่นักเรียนสามารถเข้าถึงและเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันได้ง่ายขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนมากกว่าการนำเข้าแนวคิดจากตะวันตกเพียงอย่างเดียว

โดยสรุป การวิจัยนี้ไม่เพียงแต่ยืนยันความสำคัญของปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมและการสื่อสารอย่างสันติในการส่งเสริมประชาธิปไตย แต่ยังได้นำเสนอ “โมเดล” การบูรณาการหลักไตรสิกขาเข้ากับคุณค่าประชาธิปไตยได้อย่างเป็นระบบและมีศักยภาพในการนำไปปฏิบัติจริง ซึ่งถือเป็นองค์ความรู้สำคัญที่จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนานโยบายและแนวปฏิบัติในการสร้างพลเมืองประชาธิปไตยในบริบทของสังคมไทยต่อไป

องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการวิเคราะห์ผลการวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยตามหลักพุทธธรรมในโรงเรียนมัธยมศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา: กรณีศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา” สามารถสรุปองค์ความรู้ที่สำคัญได้ 3 ประการหลัก ดังนี้

1. ประชาธิปไตยในโรงเรียน คือ “วัฒนธรรมแห่งการมีส่วนร่วม” ไม่ใช่แค่ “โครงสร้างการปกครอง”

องค์ความรู้ที่โดดเด่นที่สุดคือ ในมุมมองของนักเรียน ปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการส่งเสริมประชาธิปไตยไม่ได้อยู่ที่รูปแบบหรือพิธีกรรม แต่อยู่ที่กระบวนการสื่อสารอย่างสันติและการเปิดพื้นที่ให้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยมีหัวใจสำคัญคือ

1.1 การเคารพความแตกต่างทางความคิด นักเรียนให้คุณค่าสูงสุดกับการได้แสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล การรับฟังผู้อื่น และการเคารพในความแตกต่าง

1.2 การมีส่วนร่วมตัดสินใจ นักเรียนเห็นว่าการได้มีส่วนร่วมในการกำหนดกฎระเบียบของห้องเรียนหรือโรงเรียน และการตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆ เป็นการปลูกฝังประชาธิปไตยที่มีประสิทธิภาพสูงสุด

1.3 บทบาทของครู ครูไม่ใช่แค่ผู้สอน แต่เป็น ผู้อำนวยการเรียนรู้ (Facilitator) และแบบอย่างในการสร้างบทสนทนาที่รับฟังซึ่งกันและกันอย่างมีเหตุผล

ดังนั้น องค์ความรู้ชี้ว่า การสร้างประชาธิปไตยที่ยั่งยืนในโรงเรียน ต้องเริ่มต้นจากการสร้าง “วัฒนธรรมประชาธิปไตย” ที่นักเรียนสามารถสัมผัสได้ในชีวิตประจำวัน ผ่านการปฏิสัมพันธ์ที่เคารพซึ่งกันและกัน

2. หลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) คือ “โมเดลบูรณาการ” สำหรับสร้างพลเมืองประชาธิปไตย

งานวิจัยได้นำเสนอโมเดลการพัฒนาพลเมืองประชาธิปไตยที่มีรากฐานจากหลักพุทธธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรมและวัดผลได้ โดยถอดรหัสหลักไตรสิกขาให้เชื่อมโยงกับคุณลักษณะของพลเมืองดังนี้

2.1 ศีล (มิติด้านพฤติกรรม): ไม่ใช่แค่ข้อห้าม แต่คือ การเคารพกติกาและสิทธิของผู้อื่น เป็นรากฐานของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยเฉพาะการเคารพเสรีภาพในการแสดงออก และการไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา

2.2 สมาธิ (มิติด้านจิตใจ): ไม่ใช่แค่ความสงบ แต่คือ เครื่องมือสร้างความเข้าใจ (Empathy) และความอดทนอดกลั้น การฝึกสมาธิช่วยให้นักเรียนตระหนักรู้ในความรู้สึกของตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถรับฟังความเห็นต่างได้อย่างอดทนและไม่ใช้อารมณ์ ซึ่งเป็นทักษะที่จำเป็นอย่างยิ่งในสังคมประชาธิปไตย

2.3 ปัญญา (มิติด้านการคิดวิเคราะห์): คือ การพัฒนาทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) หรือโยนิโสมนสิการ เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสาร ตั้งคำถาม และตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุผลและข้อมูลที่รอบด้าน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งและไม่ตกเป็นเหยื่อของข่าวปลอม

องค์ความรู้ที่นำเสนอโมเดลการสร้างพลเมืองที่สมบูรณ์ครบ 3 มิติ คือ มีพฤติกรรมที่เคารพกติกา มีจิตใจที่เข้าใจผู้อื่น และมีปัญญาที่คิดวิเคราะห์ได้อย่างมีเหตุผล

3. แนวทางการพัฒนาต้องเน้น “การเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง” และ “ทันต่อยุคสมัย”

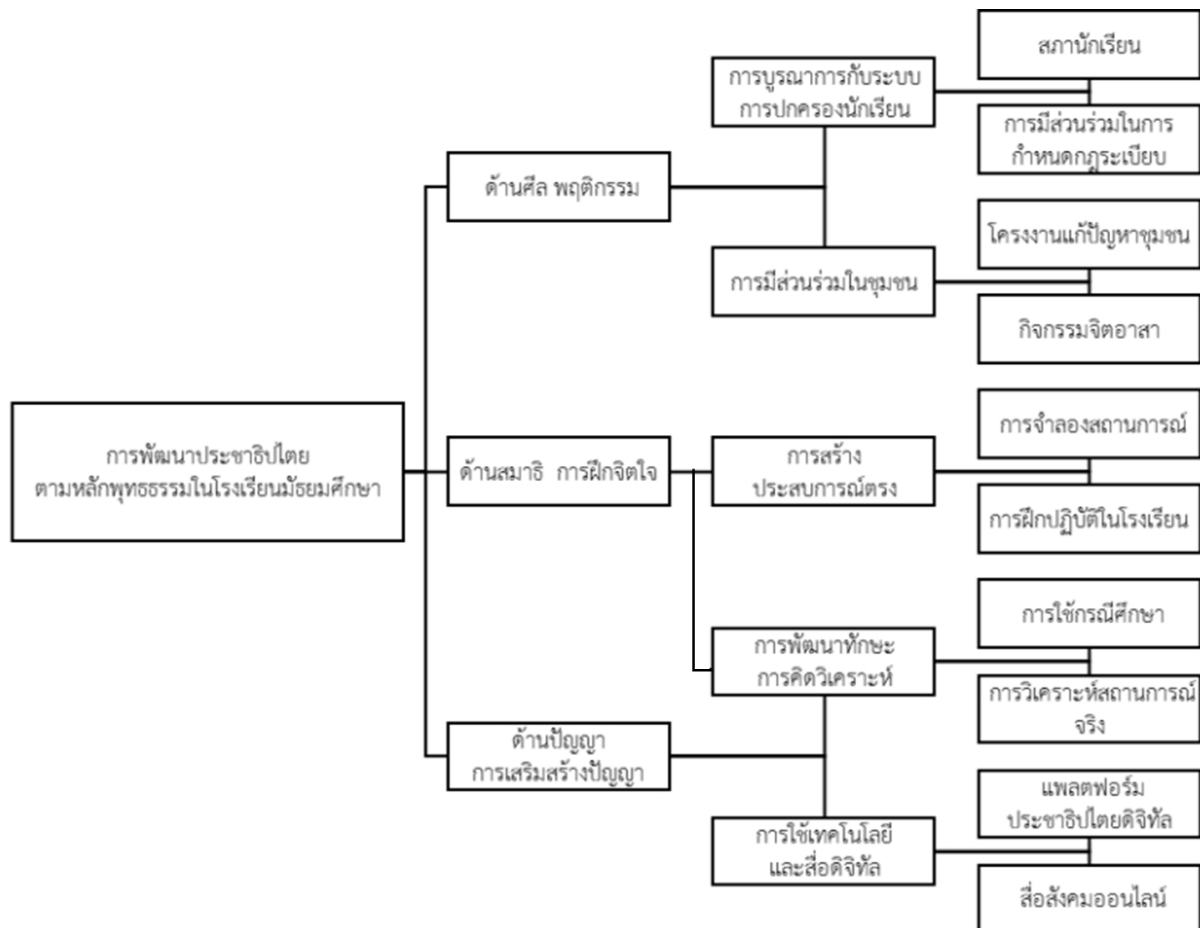
องค์ความรู้จากข้อเสนอแนะของผู้บริหารและครูได้ตกผลึกเป็นแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจน โดยเน้นการเปลี่ยนจากการสอนทฤษฎีไปสู่การสร้างประสบการณ์ตรงที่หลากหลายและทันสมัย ได้แก่

3.1 การสร้างห้องเรียนและโรงเรียนให้เป็น “พื้นที่จำลองประชาธิปไตย” ผ่านกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม เช่น การจัดตั้ง “สภานักเรียนธรรมาภิบาล” (ใช้หลักอภิธานิธรรม 7) การทำโครงการจิตอาสา (ใช้หลักสังคหวัตถุ 4) และการจัดเวทีโต้วาทีในประเด็นทางสังคม

3.2 การบูรณาการกับโลกดิจิทัล ส่งเสริมการเป็น พลเมืองดิจิทัล (Digital Citizen) โดยใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ เช่น สร้างแพลตฟอร์มออนไลน์เพื่อการมีส่วนร่วม, ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการรณรงค์อย่างสร้างสรรค์ และที่สำคัญที่สุดคือการสอน ทักษะการรู้เท่าทันสื่อ (Media Literacy) เพื่อรับมือกับข้อมูลข่าวสารในยุคปัจจุบัน

3.3 การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การพัฒนาประชาธิปไตยไม่ใช่หน้าที่ของโรงเรียนเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องอาศัยความร่วมมือกับผู้ปกครอง ชุมชน และองค์กรภายนอก เพื่อสร้างระบบนิเวศการเรียนรู้ที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

โดยสรุป องค์ความรู้จากการวิจัยนี้ได้นำเสนอ โมเดลการพัฒนาประชาธิปไตยที่บูรณาการและมีรากฐานทางวัฒนธรรม ซึ่งเปลี่ยนจากการสอนที่เน้นความรู้ (Knowledge-based) ไปสู่ การบ่มเพาะคุณลักษณะผ่านประสบการณ์ (Experience-based) โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาพลเมืองให้สมบูรณ์ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยและมีศักยภาพในการสร้างการเปลี่ยนแปลงได้อย่างยั่งยืน

แผนภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1.1 พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมครูและผู้บริหารที่เน้น “การบูรณาการหลักพุทธธรรมสู่การปฏิบัติในห้องเรียนประชาธิปไตย”

1.2 ส่งเสริมให้โรงเรียนเป็น “พื้นที่นวัตกรรมประชาธิปไตย

1.3 ควรแปลงหลักธรรมที่ดูเป็นนามธรรมให้เป็นกิจกรรมที่นักเรียนปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ควรมีการนำโมเดลและแนวทางที่ได้จากงานวิจัยนี้ไปทดลองปฏิบัติจริงในสถานศึกษา แล้วติดตามประเมินผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับนักเรียนอย่างเป็นระบบ เพื่อศึกษาประสิทธิผลของแนวทาง ปัญหาอุปสรรค และปัจจัยแห่งความสำเร็จในการนำไปปฏิบัติจริง ซึ่งจะทำได้ต้ององค์ความรู้ที่ลึกซึ้งและเป็นรูปธรรมมากขึ้น

2.2 การวิจัยเปรียบเทียบ (Comparative Research) ควรมีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบแนวทางการส่งเสริมประชาธิปไตยในโรงเรียนที่มีบริบทแตกต่างกัน เช่น โรงเรียนในสังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, โรงเรียนเอกชน, หรือโรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล เพื่อวิเคราะห์ว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมีผลต่อการประยุกต์ใช้แนวทางอย่างไร

2.3 การวิจัยระยะยาว (Longitudinal Research) ควรมีการศึกษาวิจัยติดตามผลนักเรียนที่ผ่านกระบวนการส่งเสริมประชาธิปไตยตามแนวทางนี้ในระยะยาว เพื่อประเมินว่าทัศนคติและพฤติกรรมประชาธิปไตยที่ได้รับการปลูกฝังในโรงเรียนมีความคงทน และส่งผลต่อบทบาทการเป็นพลเมืองในสังคมของพวกเขาเมื่อเติบโตขึ้นหรือไม่

2.4 การวิจัยเพื่อพัฒนาเครื่องมือวัดและประเมินผล ควรมีการพัฒนาเครื่องมือหรือแบบประเมิน “วัฒนธรรมประชาธิปไตยในสถานศึกษา” ที่มีคุณภาพ มีความเที่ยงตรงและเชื่อถือได้ เพื่อให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถใช้วัดและประเมินการดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นมาตรฐานเดียวกัน

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2565). *แนวทางการพัฒนาสมรรถนะผู้เรียน ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2561). *พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)*. นครปฐม: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- ภัทรพล พรหมนิม. (2564). การศึกษาความเป็นพลเมืองดิจิทัลสำหรับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษา. *วารสารวิจัยและพัฒนาหลักสูตร*, 11(1), 1-15.
- วีรวรรณ วงศ์ปิ่น. (2563). การพัฒนาพฤติกรรมประชาธิปไตยของนักเรียนโดยการจัดการเรียนรู้แบบซิปปาและบรรยากาศในชั้นเรียน. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น*, 17(2), 269-278.
- ศรียัฐ โกวงศ์. (2565). การบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาลเพื่อส่งเสริมคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน. *วารสาร มจร การพัฒนาสังคม*, 7(2), 110-123.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2562). *ความคิดทางการเมืองไทย*. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2562). *แนวทางการดำเนินงานสถานักเรียน*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2562). *รายงานการสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาผู้เรียนสู่การเป็นพลเมืองประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค.
- Ake-anong Longsomboon. (2020). The Paradox of Political Participation and Deepening Conflict in Thailand. *Journal of Southeast Asian Studies*, 51(3), 345-367.